

Martti Muukkonen

"Minkä olette tehneet yhdelle näistä vähimmistä veljistäni..."

Modernin hyvinvointiajattelun mesopotamialaiset juuret

Modernien hyvinvointivaltioiden erot juontavat eroista niiden pitkässä uskonnollis-kulttuurisessa historiassa. Eräs kaukainen juuri löytyy muinaisen Mesopotamian ajattelusta, joka on periytynyt nykyaikaan erityisesti *Raamatun* välityksellä. Sen mukaan perhe on ensisijaisesti vastuussa hyvinvoinnista, sitten suku, klaani ja uskonnolliset instituutiot. Palatsi on tämän ajattelun mukaan vasta aivan viimeinen hätävara.

Kilpailu- ja yhteistyöarvojen jännite

Pohjoismaisen hyvinvointivaltion kriisistä on puhuttu 1990-luvun lamavuosista lähtien. Lama pakotti kunnat ”juustohöylämään” kustannuksia. Tällä vuosikymmenellä vaatimukset rakenteellisten muutosten tekemiseen ovat kasvaneet. Toisaalta samaan aikaan säästövaatimusten kanssa valtiovalta lisää kuntien menoja muun muassa hoitotakuujärjestelmällä. Suurelta osin kyse on kahden kilpailevan ajatustavan törmäyksestä. Pohjoismaisen hyvinvointivaltioajattelu on korostanut yhteistyöarvoja ja haastanut uusliberalismin kilpailuarvot. Näiden arvojen jännite kulkee läpi koko Euroopan historian ja on pohjimmiltaan redusoitavissa orientaalisen ja kreikkalaisen ajattelun eroi-

hin. Kun kristinusko yhdisti nämä kaksi lähimmäisenrakkausajattelussaan, jännitteet jäivät elämään pinnan alla. Niiden keskinäiset painotuserot ovat nähtävissä eurooppalaisten hyvinvointivaltiomallien taustalla.

Tämän artikkelin tarkoituksena on valottaa ajattelumme juuria muinaisessa Mesopotamiassa. Ennen tätä lienee kuitenkin syytä antaa lyhyt katsaus siitä, miten modernin hyvinvointivaltion tutkimuksesta päädytään 5 000 vuoden taakse historian aamuhämäriin.

Hyvinvointivaltiomallien uskonnolliset taustat

Vaikutusvaltaisessa tutkimuksessa Gösta Esping-Andersen jakoi länsimaiset hyvinvointivaltiot kolmeen kategoriaan: pohjoismaiseen sosiaalidemokraattiseen, keski- ja eteläeurooppalaiseen konservatiivis-korporatistiseen sekä anglosaksiseen liberalistiseen¹. Uskonnon sosiologisesti on mielenkiintoista, että nämä hyvinvointivaltiomalliluokitukset tunnistavat yleensä katolisuuden eteläeurooppalaisen hyvinvointimallin pohjana. Sen sijaan luterilaisuuden, kalvinismin, anglikaanisuuden ja erilaisten anabaptististen ryhmien vaikutukset ovat jääneet tutkimuksessa vähemmälle. Kuitenkin hyvinvointivaltiomallit seuraavat pääpiirteissään uskontomaantieteellisiä rajoja ja eri kirkkokunnilla on ollut merkittävä osuus eri maiden koulutuksen, sosiaalihuollon ja terveydenhuollon synnystä². Katolisen kirkon pitäytyessä skolastiikan perinteeseen eli tulkittaessa *Raamattua* Platonin ja Aristoteleen filosofoiden kautta, protestanttiset kirkot korostivat paluuta *ad fontes* eli *Raamatun* suoraa tulkintaa³. Kummassakin tapauksessa *Raamatun* ajattelulla on ollut merkittävä vaikutus eri maiden hyvinvointiajattelun synnystä.

Uskonnollisen ajattelun vaikutus on tapahtunut pääosin kahdella tavalla. Ensinnäkin uskonnolliset instituutiot ovat olleet edelläkävijöitä hyväntekeväisyyslaitosten – orpokodit, vanhusten huoltolaitokset, sairaalat, koulut jne. – synnyttämisessä ja luoneet toiminta- ja organisaatiomalleja hyvinvointipalveluille. Siten voimme seurata muinaisten sumerien viitoittamaa polkua Israelin kautta Bysanttiin ja sieltä keskiaikaiseen Länsi-Eurooppaan, reformaation ja industrialismin kautta moderniin⁴. Toinen mekanismi on *Raamatun*

1 Esping-Andersen, 1990. Vaikka tätä jakoa on kritisoitu liian karkeana, se on jäänyt elämään perusluokituksena josta käsin kirjoittajat tarkentavat omia luokittelujaan (Abrahamsson 1999). Näissä tutkimuksissa tehdään erottelua toisaalta Etelä- ja Keski-Euroopan ja toisaalta Britannian ja USA:n välille.

2 Eri uskonnollisten perinteiden vaikutuksesta hyvinvointivaltiomalleihin ks. Muukkonen, 2000, 27–45.

3 On kuitenkin muistettava, että reformaation kasvinkumppanina oli valistus, joka ammensi ideansa antiikin Kreikasta ja Roomasta. Siten myös protestanttisissa maissa Kreikan vaikutus kulttuuriin on huomattavan suuri.

4 Historiallisessa sosiologiassa on viime aikoina saanut suosiota ns. polkuriippuvuusteoria. Teoria syntyi

ja kreikkalaisten klassikkoteosten suora vaikutus eurooppalaisiin reformaattoreihin: he olivat koulupoikina lukeneet niitä alkukielellä ja ammentaneet niistä nuoruuden ihanteensa. Näin antiikin Kreikan ja *Raamatun* kirjoittajat ”olivat läsnä” synnyttämässä uudistusliikkeitä ja vaikuttamassa modernin hyvinvointiajattelun syntyyn⁵.

Kuitenkin on muistettava, etteivät myöskään antiikin Kreikka ja Israel syntyneet tyhjästä vaan niitä yli 2 000 vanhempien kulttuurien vaikutuspiirissä. *Raamatussa*⁶ ja kreikkalaisissa teksteissä⁷ on paljon lainaa sekä Mesopotamiasta⁸ että Egyptistä. Lisäksi Vähän Aasian puolella oleva Joonia oli pikemminkin idän etuvartio lännessä kuin lännen idässä. Israel puolestaan oli luonnollinen karavaaniteiden risteysalue, jossa kulttuurit kohtasivat. Jotta ymmärtäisimme meihin suoraan vaikuttaneita kirjoittajia, on syytä aloittaa historian aamuhämäristä, muinaisesta Sumerista.

Mesopotamialainen kulttuurikonteksti

Kaksoisvirtainmaan kulttuurin peruspiirteet – maanviljelys ja yhteiskuntarakenteen muodot – ilmaantuivat jo esihistoriallisena aikana noin 4000 eKr., kun sumerit saapuivat alueelle. Yleensä puhuttaessa Mesopotamian historiasta tarkoitetaan kuitenkin aikaa noin vuodesta 3500 eKr. eteenpäin⁹. Kun alueen kansojen itsenäisyys päättyi persialaisten valloitettua maan 500-luvulla eKr., puhumme 3000 vuoden aikaperspektiivistä. Näin lyhyessä esityksessä joutuu siksi väkisin tekemään yleistyksiä, joita voidaan perustellusti kritisoida.

Mesopotamia oli alusta asti monikulttuurinen yhteiskunta. Siellä sekoituivat ubaidianien, sumerien, seemiläisten, kassittien, gutilaisten, assyrialaisien ja persialaisten kulttuurit. Toisaalta Mesopotamia oli sekoitus urbaania elämäntapaa, maanviljelyä ja paimentolaisuutta¹⁰. Tämä monikulttuurisuus toimi maassa suurelta osin kehityksen moottorina.¹¹

Sumerin yhteiskunnan keskeisin instituutio oli kotitalous, *bit abim* (isän talo). Kotitaloudet puolestaan muodostivat pienempiä tai suurempia sukuun

taloushistoriassa selittämään mm. kirjoituskonenäppäimistön ja VHS järjestelmän säilymistä niiden heikkouksista huolimatta. Teoriasta ks. esim Mahoney 2000.

5 Tätä on korostanut mm. Peter Berger, 1982, 64.

6 Mesopotamian ja Israelin kulttuurin yhteisistä piirteistä mm. van der Toorn 1996.

7 Mesopotamian vaikutuksesta kreikkalaiseen kulttuuriin syntyyn ks. esim. Burkert 1992.

8 Jo Uruk-kauden aikana Sumerin vaikutus ulottui Indukselta Niilille ja kaupankäynnin kautta usein kauemminkin. Guillermo Algaze (1993) jopa puhuu sumerilaisesta maailmankulttuurista.

9 Varhaisen Mesopotamian kronologian ongelmista ks. Cryer 1995.

10 Mesopotamian kaupungistumisesta ks. Stone 1995; maataloudesta ks. esim. Wright 1992.

11 Muinaisesta Mesopotamiasta yleisesti ks. esim Parpola 1982 ja Lamberg-Karlovsky & Wright 1996.

tai ammattiin perustuvia yhteenliittymiä, joilla oli sekä määräysvalta että huolenpitovastuu suhteessa jäseniinsä.¹² Hyvinvointiajattelun kannalta on tärkeää huomata, että myös temppelit ja palatsit hahmotettiin kotitalouksina. Perusero niiden välillä oli se, että temppeli hahmotettiin klaanina kun palatsi oli yhden valtaapitävän aatelissuvun kotitalous. Periaatteessa kaupunki¹³, kylä tai nomadiheimo nähtiin suojelelusjumalansa kotitaloutena ja siten tuolla jumalalla oli samat oikeudet ja velvollisuudet kuin perheenpäällä.¹⁴

Uruk-kaudesta lähtien Mesopotamian maatalous perustui viljankasvatukseen kasteluviljelyn avulla sekä eläinten paimentamiseen vähemmän hedelmällisillä alueilla. Maataloustuotteista saatiin ravinnon lisäksi myös teollisuuden raaka-aineet. Koska maanviljely perustui kasteluun, se edellytti pitkiä vietyä yhteistyötä. Ne instituutiot, jotka kykenivät organisoimaan yhteistyön, olivat myös talouden keskuksia.

Karl Polanyi on luonnehtinut Sumerin taloutta uusjakotaloudeksi (*redistributive economy*)¹⁵. Sen keskeisin piirre on taloudellisen tuloksen kokoaminen yhteen ja tuloksen keskitetty jakaminen väestölle. Tämä nousee yhteismaa-ajatuksista. Periaatteessa kaikki maa Sumerissa kuului suojelelusjumalille, jotka olivat jakaneet niiden käyttöoikeuden alaisilleen heimoille ja edelleen perheille. Siksi perheidenkin hallussa oleva maa oli alun perin yhteistä, eikä sitä saanut luovuttaa pois.¹⁶

Mesopotamiassa siirryttiin pikkuhiljaa maan yhteisomistuksesta yksityisomistukseen¹⁷. Rahan keksimisen myötä keksittiin myös voiton, koron ja velan käsitteet. Tämän seurauksena maaomaisuus alkoi kasaantua yhä harvemmille, kun pienviljelijät velkaantuivat ja olivat pakotettuja myymään perintömaansa¹⁸. Voisi sanoa, että velkaantumisen ongelma oli eräs merkittävimpiä sosiaalisia ongelmia koko Mesopotamian historian ajan.

Kun jokainen jumalista oli periaatteessa oman heimonsa johtaja, hänellä oli velvollisuus ”ruokkia ja vaatettaa” kotitaloutensa jäsenet. Näiden velvolluuksien vastapainoksi hänellä oli ehdoton käskyvalta taloutensa jäseniin.

12 Van der Toorn 1994, 66—69; 1996, 17—40.

13 Tarkkaan ottaen sumerilainen kaupunki oli jumalten kotitalouksien yhteenliittymä. Suurimman yhteisön jumala oli koko kaupungin suojelelusjumala ja hänen pappinsa oli koko kaupungin hengellinen johtaja – usein pappisruhtinas, *ensi*.

14 Kotitalouden käsitteestä esim. Gelb 1972; 1979.

15 Polanyi 1957

16 Gelb 1979.

17 Gelb 1979.

18 Aluksi myymiskieltoa kierrettiin ”adoptoimalla” ostaja ja luovuttamalla maa hänelle ”perintöosuutena” (Liverani 1996, 32; van der Toorn 1996, 25f).

Nämä oikeudet ja velvollisuudet aktualisoituivat konkreettisesti ns. kuituvallankumouksen aikana, jolloin Sumerissa siirryttiin pellavakuidusta villakuituun¹⁹. Villakuidun tuottamisen vaatiessa vähemmän työvoimaa kuin pellavanviljelyn, seurauksena oli maaseudun liikkaväestön virtaaminen kaupunkeihin. Tässä tilanteessa heimojumalan velvollisuutena oli ”ruokkia ja vaatetta” omansa. Tämä tapahtui mittavilla työllistämistöillä: kanavien kaivamisella, siitä saadun uuden viljelymaan vuokraamisella tilattomille, temppelien työpajoilla ja kutomoilla jne. Taloudellinen valta keskittyi siinä määrin temppelisiin, että Simo Parpola on kutsunutkin sitä temppelikapitalismiksi²⁰.

Maanviljelyn ohella Mesopotamian talouden toinen tukijalka oli kauppa²¹. Se oli välttämätöntä koska vilja- ja savirikkaasta maasta puuttuivat mineraalit ja metsät lähes täysin. Tämän vuoksi maa vei viljaa ja keramiikkaa ja toi metalleja. Aluksi kauppakin oli ”suurten organisaatioiden” (temppelit ja palatsit) hallussa, mutta akkadilaisaikaan mennessä se oli osittain siirtynyt yksityisille kauppahuoneille. Tästä huolimatta taloudessa säilyi vahva yhteisöllinen ajattelu. Voitot nähtiin jumalten antamiksi, ja jos niitä ei käytetty yhteisön hyväksi, pelättiin, että seuraava kauppa saattaisi epäonnistua surkeasti, mikäli jumalat vetäisivät suosionsa pois.

Poliittisesti Mesopotamian historia koostuu valtaosin muutaman kaupungin kokoisista pikkuvaltioista. Imperiumit olivat suhteellisen lyhytikäisiä ja pääasiallinen asiointi oli sisäinen sota, jossa liittoutumat vaihtelivat. Nämä lyhytaikaiset imperiumit jättivät kuitenkin elämään ajatuksen yhtenäisestä Mesopotamiasta, jossa kuninkuus nähtiin pysyvänä, vaikka valtaistuin vaihtuikin suvulta suvulle ja siirtyi kaupungista toiseen. Persialaisten tulon myötä 500-luvulla eKr. ajatus mesopotamialaisesta suurvallasta kuitenkin luhistui ja sen jälkeen alue oli vain suurempien valtioiden provinssi.²²

Vanha sumerilainen hallintotapa käsitti vanhinten neuvoston (sukujen päämiehet), jonka alaisina toimivat niin pappisruhtinas *enki* kuin sotapäällikkö *lugal*. Jälkimmäisen valtaoikeudet kestivät vain sotaretken ajan. Asutuksen tiheässä kaupunkivaltioiden rajat lähenivät toisiaan johtaen jatkuviin rajasotiin. Tämän seurauksena sotapäälliköiden valtuuksista tuli pysyviä ja sotapäällikkökuninkuus muuttui pysyväksi syrjäyttäen vanhan pappiskuninkuuden. *Lugalien* intressinä oli ylläpitää sotatilaa valtansa legitimoimiseksi.

19 Kuituvallankumouksesta ks. McCarrison 1997.

20 Parpola 1982, 148—152.

21 Kaupasta ks. Kohl 1978 ja Algaze 1993.

22 Yleiskatsauksia Mesopotamian poliittiseen tilanteeseen ovat mm. Frankfort 1978, 215—223, Yoffee 1995, Jacobsen & Dandamaev 1996 ja Lamberg-Karlovsky 2000.

Velkaongelman lisäksi toinen merkittävä sosiaalinen ongelma olikin sodan seurauksena kasvanut orjuus, naispuolista leskien²³ ja orpojen määrä.²⁴

Kirjoitettu laki on eittämättä eräs keskeisimpiä Mesopotamian perintöjä jälkimaailmalle. Vaikka laeilla oli taivaallinen inspiraatio, tasa-arvoisuus sen edessä ei perustunut taivaalliseen käskyyn, kuten Israelissa, vaan sen takasi kuningas²⁵. Lainsäädäntö määritteli yhteiskuntasuhteiden standardit – muun muassa orjien kohtelun, avioliitot, perintöoikeudet jne. – sekä talouden pelisäännöt – muun muassa koron suuruuden. Hyvinvoinnin kannalta kirjoitetun lain vaikutus on siinä, että se rajoitti eliitin mahdollisuuksia väärinkäytöksiin, koska laki asetti selkeän standardin, jonka mukaan tekoja voitiin arvioida. Tässä mielessä mesopotamialaiset lakikoodeksit esittivät ihmisoikeuksien minimistandardit – ne olivat oman aikansa ihmisoikeusjulistuksia. Korostamalla orpojen ja leskien suojelemista Mesopotamian lakikoodeksit lanseerasivat seemiläisen hyvinvointiajattelun peruseriaatteen. Sen mukaan yhteiskunnan avustustoiminnan tulee keskittyä niiden auttamiseen, joilla ei ole luonnollista suojelijaa ja jotka siten ovat alttiita muiden sorrolle.²⁶

Mesopotamian uskonto

Mesopotamian kosmologisten tarinoiden perusjuoni oli kehitys kaaoksesta organisoiduksi yhteiskunnaksi. Tässä prosessissa luonnonilmiöt kasvoivat numinaalisista voimista tiedostaviksi persooniksi, jotka eivät enää olleet itse voimia vaan voimien hallitsijoita. Rinnakkainen prosessi tälle oli synkretistinen kehitys, jossa vähäisemmistä jumalista tuli keskeisempien epiteettejä tai palvelijoita.²⁷

Thorkild Jacobsenin mukaan Mesopotamian kosmologian kehitys jakautuu kolmeen vaiheeseen. 3000-luvun lopulle asti kyse oli lähinnä jumaliksi nimettyjen luonnonvoimien palvonnasta. Tyypillistä tälle kaudelle oli ”kuoleva jumala”, joka oli hedelmällisyyden ja runsauden voima.²⁸ 2000-luvulla kuva muuttui erityisesti kuninkuuden nousun myötä. Jumalia ei enää nähty luonnonvoimina vaan niiden hallitsijoina. Maan yhdentymiskehityksen

23 Normaali käytäntö oli tappaa valloitetun kaupungin aikuiset miehet ja viedä naiset ja lapset sotasaaaliina orjiksi.

24 Jacobsen 1976, 86–91, 167–191 ja Jacobsen & Dandamaev 1996, 46f.

25 On huomattava, että esimerkiksi *Hammurabin lain* teksti, toisin kuin *Mooseksen lain*, on sekulaaria lakitekstiä, jossa jumalia ei mainita. Uskonnollinen eetos tulee sen sijaan esiin lain esi- ja jälkipuheissa.

26 Mesopotamian lainsäädännöstä ks. esim. Zaggagnini 1994.

27 Mesopotamian uskonnosta ks. esim. Jacobsen 1976.

28 Jacobsen 1976, 20f.; 23–73.

myötä ilmaantui sekä synkretismiiä että jumalten assimilaatiota. Merkittävimmät absorboijat olivat Babylonin *Marduk* ja Assyrian *Assur*, joiden ominaisuuksiksi monet ennen itsenäiset jumaluudet sulautuivat. Assimilaation lisäksi monet jumalat nähtiin hoviväeeksi ja virkailijoiksi samalla tavoin kuin ennen itsenäisistä kaupunkiruhtinaista tuli imperiumien kuvernöörejä.²⁹

Mesopotamian panteonin huipulla oli seitsemän pääjumalaa *An/Anu*³⁰ ja hänen poikansa *Enki/Ea*, *Enlil/Bel*, hänen lapsenlapsensa *Nanna/Sin*, *Utul/Shamash* sekä *Inanna/Ishtar*. Babylonin noususta saakka *Marduk* ymmärrettiin *Belin* pojaksi ja hänet nostettiin jumalten kuninkaaksi. Hänen ominaisuuksikseen yhdistettiin myös suuri joukko vähempiä jumaluuksia.³¹ 1000-luvulla ilmaantui uusi metafora. Hallitsijoiden sijasta jumalat nähtiin vanhempina. Näin ihmisten asema jumalten edessä muuttui palvelijoista lapsiksi. Tämä vuosituhat oli Jacobsenin mukaan Babylonian uskonnon kohokohta, jonka jälkeen seurasi vain taantumista ja brutalisoitumista.³²

Ensimmäisen esikristillinen vuosituhaten brutalisoituminen ja jatkuvasti läsnä oleva kuolema lisäsi kiinnostusta tuonpuoleiseen ja vanhoja tarinoita manalasta ja sen rakenteesta tulkittiin uudelleen. Myös kuva jumalista muuttui. Heidät nähtiin julmina, inesttiin taipuvaisina ja moraalittomina. Samalla poliittisten vihollisten jumalista tuli myös toistensa vihollisia. Sodista tuli ”pyhiä sotia”, joiden tavoitteena oli paitsi vihollisen hävittäminen, myös sen jumalan tuhoaminen. Brutaalisuuden rinnalla säilyi metafora jumalista vanhempina.³³

Sekä Sumerin että Babylonian luomismyyttien mukaan ihminen luotiin vapauttamaan jumalat rutiinitöistä, kuten kanavien kaivamisesta ja lisääntymisestä. Ihmisen kohtalo oli alusta alkaen toimia jumalten orjana. Hallitsija oli ihmisten edustaja jumalten edessä ja hänen tehtävänään oli toteuttaa jumalten tahtoa maan päällä. Eräs tämän tahdon toteuttamisen muoto oli toisintaa taivaallista hallintojärjestystä maan päällä. Se legitimoiti hallitsijan aseman, koska hän oli maan päällä samalla tavalla hallitsija kuin *Marduk* oli taivaassa³⁴.

29 Jacobsen 1976, 20f.; 75—143.

30 Ensimmäinen nimistä on sumerilainen muoto ja jälkimmäinen babylonialainen.

31 Jacobsen 1976, 93—143.

32 Jacobsen 1976, 20f.; 147—164, 224.

33 Jacobsen 1976, 226—239.

34 Hallitsijan aseman legitimointi tehtiin mytologian avulla. Tärkeimmät tekstit olivat ns. *Sumerin kuningasluetelo* sekä babylonialainen luomiskertomus *Enuma elish*. Molemmat painottivat kuninkuuden taivaallista alkuperää. Mesopotamian sakraalista kuninkuudesta ks. Frankfort 1978, 215—333.

Kuninkaan rikkoessa taivaallista järjestystä seurauksena oli onnettomuus koko maalle. Samalla tavoin perheenpään rikkomukset aiheuttivat onnettomuuden koko hänen perheelleen. Yksittäisen ihmisen rikkomus vaikutti yleensä vain häneen itseensä. Kaikissa tapauksissa tämä ajattelu johti synnin ja syyllisyyden käsitteisiin, joka puolestaan johti universaalisten ihmistenkeskeisten velvollisuuksien määrittelemiseen. Esimerkiksi *Hammurabin laki* ei niinkään puhu ihmisen oikeuksista kuin hänen velvollisuuksistaan. Lähimmäisistä huolehtiminen oli vain yksi tapa täyttää ihmisen velvollisuus vapauttaa jumalat tämänkaltaisista tehtävistä.

Mesopotamian uskonnollisesta kultista voidaan hahmottaa kolme eri tasoa: virallinen, paikallinen sekä yksityinen (tai perhekohtainen). Virallinen kultti legitimoivat yhteiskunnan hierarkian, koska yhteiskunta imitoi taivaallista hierarkiaa. Perhekultti keskittyi esi-isien ja perhejumalien palvontaan. Kansanuskonto oli näiden kahden välimailloilla käsittäen muun muassa paikallisperinteet ja sellaiset uskonnollisuuden muodot, joita virallinen kultti ei huomionnut. Yleisesti ottaen naisten uskonnollisuus oli pitkälti perhe- ja kansanuskokultteihin keskittyynyttä.³⁵

Mesopotamian uskonnollisuudessa erityismaininnan vaatii persialaisten uskonto *zarahuustralaisuus*. Se kasvoi samasta muinaispersialaisesta uskonnosta, josta myös Intian uskonnot ovat syntyneet. *Zarahuustralaisuuden* erityispiirteinä olivat sen dualismi ja eskatologia. Maailma nähtiin hyvän *Ahuramazdan* ja pahan *Abrimanin* taistelulenttänä. Ihmisen rooli tällä kentällä oli tukea hyvää ja vastustaa paha. Kuoltuaan ihminen kohtasi tuomionsa ja päätyi joko Valon Taloon (paratiisi) tai Pimeyden taloon (kadotus). Nämä ajatukset omaksuttiin myöhemmin sekä juutalaisuudessa että joissakin kreikkalaisen uskonnon muodoissa (orfilaisuus, uusplatonismi).³⁶

Mesopotamian hyvinvointiajattelu

Mesopotamian yhteiskunnan keskeisiä käsitteitä olivat tasa-arvo ja oikeudenmukaisuus³⁷. Näistä huolimatta yhteiskunta ei ehkä varhaisvaiheen ”tempelikommunismia” lukuun ottamatta ollut tasa-arvoinen vaan jyrkän hierarkkinen. Tämä nähtiin oikeaksi, koska maailma oli organisoitu taivaallisen mallin mukaan. Yhteiskunta oli periaatteessa jaettu kolmeen perusluokkaan: *awilum* (herrasmiehet, aateliset, ”ne, joilla oli nimi”), vapaat kansalaiset ja

35 Mesopotamian kulttikäytännöistä mm. van der Toorn 1996.

36 Zarahuustralaisuudesta ks. esim. Dhalla 1938.

37 Sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta ks. esim. Lamberg-Karlovsky 2000.

orjat. Tasa-arvon käsite päti pikemminkin sosiaalisissa kuin poliittisissa oikeuksissa. Yhteiskuntaorganismien jouhe toiminta edellytti myös alemmista säädyistä huolehtimista. Mikäli rikkaat eivät ”vapauttaneet” jumalia heikompien huolehtimisesta, oli olemassa pelko siitä, että nämä puuttuisivat tilanteeseen ja rankaisisivat kovasydämiä rikkaita tiputtamalla heidät köyhyyteen. Sosiaalisista eroista huolimatta yhteiskunnassa oli siis voimakas keskinäisen huolenpidon perinne. Tämä huolenpito kohdistui yhteiskunnan heikoimmassa asemassa oleviin, erityisesti leskiin ja orpoihin, joilla ei ollut sukua turvanaan, mutta myös vammaisiin³⁸.

Oikeudenmukaisuuden toinen ulottuvuus on sukupuolten väliset suhteet. Naisten roolina oli mennä naimisiin ja synnyttää suvulle jälkikasvua sekä toimia työvoimana. Naiset olivat pääosin perheenpäänsä auktoriteetin alaisia, joskin joissain tapauksissa myös nainen saattoi toimia perheenpäänä³⁹. Naisen asema oli kuitenkin lainsäädännössä suhteellisen turvattu; perheenpään ehdoton velvollisuus oli ”ruokkia ja vaatettaa” heidät. Tämä määräys sisälsi myös suojelun⁴⁰. Lisäksi naisella oli oikeuksia, joita hänen myöhemmiltä eurooppalaisilta sisariltaan puuttui: hän sai omistaa omaisuutta, käydä kauppa ja edustaa itse itseään tuomioistuimissa.⁴¹

Perhekeskeinen ajattelutapa on mesopotamialaisen hyvinvointiajattelun kulmakivi. Mikäli perhe ei pystynyt huolehtimaan jäsenistään, suku astui kuvaan. Mikäli suku ei siihen pystynyt, vastuu siirtyi temppelille. Huolenpitovelvollisuuden vastapainona oli patriarkaalinen auktoriteetti, joka antoi laskujen maksajalle oikeuden organisoida muut töihin, joihin he kelpasivat. Lapset oppivat työnteon varhain hoitamalla tehtäviä, joihin he kykenivät. Vanhukset taas olivat erinomaisia lapsenhoitajia⁴². Perheenpään direktio-oikeus toimi hänelle taloudellisena kiihokkeena huolehtia velvollisuuksista.

38 Eräs kauneimmista vammaisten asemaa koskevista teksteistä on kertomus Enki-jumalasta ja Ninmah-jumalattaresta (*ETCSL* t.1.1.2.) Tarina kertoo kuinka Enkin luotua ihmisen, Ninmah loi useita eri tavoin vammaisia ihmisiä väittäen heidän kohtalonsa riippuvan fyysisestä olemuksesta. Enki kuitenkin keksi kaikille kunnioitetut ammatit: sokeasta kuninkaan hovimuusikon, rammasta kultasepän jne. Huumoriakaan ei tarinasta puutu: idiootista Enki teki kuninkaan neuvonantajan!

39 Perheenpäänä toimi se perheenjäsen, joka huolehti yhteydenpidosta perheen jumaliin. Siten perheenpään rooli oli samantyyppinen kuin pappiskuninkaan: hän toimi varsinaisen perheenpään, kotijumalan, ”pääministerinä”.

40 Hunnuttautuminen liittyy alun perin ilmeisesti juuri tähän suojeluaspektiin. Assyrian lainsäädäntö kielsi hunnun käytön mm. prostituoiduilta ja (muilta kuin koti-) orjilta. Huntu oli merkki siitä, että kyseinen nainen nautti jonkun klaanin suojelusta.

41 Naisen asemasta ks. van der Toorn 1994.

42 Vanhusten käyttö lastenhoitajina on muinainen viisaus, jonka moderni ydinperhe on kadottanut. Sen etuja on se, että lastenlasten hoito antaa vanhuksille mielekkään ja mieluisan tehtävän, joka pitää heidät virkeinä. Toisaalta vanhukset välittivät yhteisön traditiot ja arvot kasvavalle sukupolvelle.

Vanhemmat vastasivat lastensa ylläpidosta ja aikuisilla pojilla oli velvollisuus huolehtia iäkkäistä vanhemmistaan. Tapauksissa, joissa ei ollut lasta, asia hoidettiin adoptiolla, naimisiin menolla – nuori vaimo hoiti vanhan miehensä hautaan – tai orjan kanssa tehdyllä syytinkisopimuksella – orja vapautui isäntänsä kuollessa ja peri tämän⁴³. Jos tämäkään malli ei toiminut, etsittiin apua temppeleistä. Apua etsivät ihmiset adoptoitiin kyseisen jumalan lapsiksi ja liitettiin temppelein kotitalouteen. Tämä tarkoitti sitä, että temppelel paitisi ”ruokki ja vaatetti” heidät, myös laittoi heidät työhön, kuten perheenissä missä tahansa perheyriyksessä. Temppelein hahmottaminen perheeksi näkyi hyvin siinä, että huolenpito jatkui myös silloin kun ihminen ei enää ollut työkykyinen.⁴⁴

Palatsin rooli hyvinvoinnissa oli huomattavasti rajoitetumpi. Palatsi toki huolehti oman kotitaloutensa jäsenistä (henkilökunnasta), mutta väestöä yleisesti ei hahmotettu palatsin perheenjäseniksi samalla tavoin kuin temppelein kohdalla. Palatsin rooli oli ylläpitää sosiaalista vakautta ja varmistaa, että eri yhteiskuntaluokat kykenivät itse kantamaan vastuunsa. Vain viimeisessä hädässä, jos temppeleikään ei pystynyt auttamaan, tuli palatsi apuun. Tämä nykyään subsidiariteetti-periaatteeksi kutsuttu ajattelutapa löytyy jo *Hammurabin laista*.

Terveydenhuolto, kuten sosiaalihuoltokin, oli Mesopotamiassa perheen vastuulla. Koska sairaus nähtiin joko jumalten rangaistuksena tai pahojen henkien hyökkäyksenä, rituaalien noudattaminen oli keskeisin tapa ennaltaehkäistä sairauksia. Samoin yksilön rukoukset nähtiin keskeiseksi parantamistavaksi. Mikäli yksilön rukoukset tai muut kotikonstit eivät auttaneet, turvaututtiin ”terveydenhuoltoalan ammattilaisiin”, joita oli kolme laatua. Eksorsisti-papit käyttivät loitsuja tunnistaakseen sairauden syyn – jumalan, jota oli loukattu tai pahan hengen – ja parantaakseen sairauden. Toisen ryhmän muodostivat yksityislääkärit, jotka käyttivät pääasiassa rohtoja ja voiteita⁴⁵. Nämä kaksi ryhmää eivät olleet täysin erillisiä vaan lääkärikin saattoi käyttää loitsuja ja ryhmät tekivät myös yhteistyötä. Kolmannen ”terveydenhuoltoalan järjestelijärhmän” muodostivat kätilöt ja imettäjät, jotka käytännön taitojensa lisäksi pyrkivät suojelemaan synnyttävää äitiä samanlaisin

43 Ks. kokoelmaa *The Care of the Elderly in the Ancient Near East* (1998). Poikkeuksen yleiseen sääntöön tekee Assyria, jossa ei ollut samanlaista perintölainsäädäntöä kuin etelässä. Siellä myös lapsiperheiden vanhuudenturva järjestettiin testamentissa mainitun syytingin: se lapsista, joka huolehti vanhuksista, sai myös perii heidät.

44 Gelb 1972.

45 Hammurabin lain silmä silmä silmästä periaatteen soveltaminen myös lääkäreihin lopetti käytännössä kirurgian maasta.

loitsuin, joita eksorsistit käyttivät. Lähdeaineiston niukkuudesta johtuen on vaikea sanoa kuinka laajasti terveydenhuoltopalvelut kattoivat väestöä.⁴⁶

Mesopotamian koulutusjärjestelmän tavoitteena oli kasvattaa hyviä ja kuuliaisia alamaisia. Peruskoulutus saatiin kotona ja se käsitti legendojen, tapakulttuurin ja käytännön taitojen opettelua. Muodollinen koulutus, jota annettiin ”opettajien kotitalouksissa” (kouluissa) tähtäsi kirjuri- ja pappiskoulutukseen. Vaikka lukutaito ei ollut näiden ryhmien monopoli, muodollista koulutusta sai vain pieni vähemmistö. Suurin osa miespuolista väestöä oppi ammattinsa isiensä tai jonkun sukulaisensa oppipoikina. Tytöt puolestaan oppivat kotona naiselle tarpeelliset taidot. Korkeampaa koulutusta annettiin temppeissä pääasiassa tuleville lääkäreille, papeille ja virkamiehille. Eräänlaisen ruotuväkijärjestelmän vuoksi sotilaskoulutus saatiin sekä kotona isän johdolla että aktiivipalvelun aikana kasarmeissa.⁴⁷

Mesopotamian perintö

Oikeudenmukaisuus ja tasa-arvoisuus lain edessä ovat ehkä merkittävimmät muinaisen Mesopotamian perinnöt jälkimaailmalle. Tosin on heti muistutettava, että tämä tasa-arvoisuus koski vain vapaita miehiä, ei naisia, lapsia ja orjia. Tästä muistutuksesta huolimatta kirjoitettu laki takasi myös näille ryhmille joitain luovuttamattomia etuja.

Kotitalousmallin soveltamisen merkittävin piirre lienee se, että meillä on ainakin 5 000 vuoden perinne, jonka mukaan yhteisön tuki jaetaan uskonnollisten instituutioiden kautta. Siten katolinen subsidiariteetti-ajatus, jossa perhe ja kirkko ovat julkisten hyvinvointipalveluiden perustuottajat, juontuu jo historian aamuhämäristä. Samaan perinteeseen liittyy myös anglosaksisten maiden filantropiaperinne. Tähän verrattuna noin 50 vuotta pohjoismaista hyvinvointivaltiota on vain ”silmänräpäys”.

Perinne antaa almuja on Mesopotamian kolmas perintö. Kun ihmisen luomisen tarkoitus oli vapauttaa jumalat rutiinitehtävistä, ihmiset eivät saaneet aiheuttaa heille lisätöitä, kuten jonkun köyhän tarpeista huolehtimista. Siksi menestyneiden tuli pitää huoli siitä, etteivät jumalat kuulleet moisia sorääniä ja lisäksi heidän tuli auttaa epäonnisempia kassaihmisiiään. Tempelien julkisen avun lisäksi Mesopotamian uskonto korosti yksityisen hyväntekeväisyyden merkitystä – kuten katolisessa maailmassa vielä nykyäänkin.

46 Mesopotamian terveydenhuollosta ja lääketieteestä ks. Amundsen & Ferngren 1982.

47 Mesopotamian koulutusjärjestelmästä ks. Bowen 1972, 1–21.

Kirjallisuus

Abrahamson 1999: 'The Welfare Modelling Business.' *Social Policy & Administration* 4/1999, 394—415.

Algaze, Guillermo 1993: *The Uruk World System. The Dynamics of Expansion of Early Mesopotamian Civilization*. University of Chicago Press: Chicago.

Amundsen & Ferngren 1982: 'Medicine and Religion. Pre-Christian Antiquity.' Teoksessa Marty, Martin E. & Vaux, Kenneth L. (toim.): *Health/Medicine and the Faith Traditions*. Fortress Press: Philadelphia.

Berger, Peter 1982: 'Secular Branches, Religious Roots.' *Society* 1/1982, 64—66.

Bowen, James 1972: *A History of Western Education*. Volume 1. *The Ancient World: Orient and Mediterranean 2000 B. C. —A.D. 1054*. St. Martin's Press: New York.

Burkert, Walter 1992: *The Orientalizing Revolution. Near Eastern Influence on Greek Culture in the early Archaic Age*. Harvard University Press: Cambridge, Mass.

The Care of the Elderly in the Ancient Near East 1998: *Studies in the History and Culture of the Ancient Near East*, Volume XIV. Toim. Stol, Marten & Vleeming, Sven P. Brill: Leiden.

Cryer, Frederick H. 1995: 'Chronology: Issues and Problems.' Teoksessa Sasson, Jack, M. (toim.): *Civilizations of the Ancient Near East*. Volume II. Charles Scribner's Sons: New York.

Dhalla, Maneckji N. 1938: *History of Zoroastrianism*. Oxford University Press: New York. Elektroninen versio at <http://www.avesta.org/dhalla/dhalla1.htm> (16.10.2003).

Esping-Andersen, Gøsta 1990: *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Polity Press: Cambridge.

ETCSL – *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature*. Käytettävissä nettisivulla <http://www-etcs.orient.ox.ac.uk/> (22.2.2005)

Frankfort, Henri 1978: *Kingship and the Gods. A Study of Ancient Near Eastern Religi-*

on as the *Integration of Society and Nature*. The University of Chicago Press: Chicago.

Gelb, Ignace J. 1972: 'The Arua Institution.' *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale* 1972, 1—32.

Gelb, Ignace J. 1979: 'Household and family in Early Mesopotamia.' Teoksessa Lipinski, E. (toim.): *State and Temple Economy in Ancient Near East*. Leuven: Katoelike Universiteit te Leuven.

Hammurabin lait 1951: Muinaisbabilonilainen kielestä suomentanut sekä johdannolla ja selityksillä varustanut Armas Salonen. WSOY: Porvoo.

Jacobsen Thorkild 1976: *The Treasures of Darkness. A History of Mesopotamian Religion*. Yale University Press: New Haven.

Jacobsen, Vladimir A. & Dandamaev, Muhammad A. 1996: 'From State to Empire.' Teoksessa Dani, A. H & Mohen, J-P. (toim.): *History of Humanity. Scientific and Cultural Development*. Volume II. *From the Third Millennium to the Seventh Century BC*. Unesco & Routledge: London.

Kohl, Philip L. 1978: 'The Balance of Trade in Southwestern Asia in the Mid-Third Millennium B.C.' *Current Anthropology* 3/1978, 463—492.

Lamberg-Karlovsky, Clifford C. 2000: 'The Near Eastern "Breakout" and the Mesopotamian Social Contract.' Teoksessa Lamberg-Karlovsky, Martha (toim.): *The Breakout. The Origins of Civilization. Peabody Museum Monographs, Nr. 9*. Harvard University: Cambridge, Mass.

Lamberg-Karlovsky, Clifford C. & Wright, Rita P. 1969: 'Mesopotamia. The Tigris and Euphrates Valley (3000—1500 BC).' Teoksessa Dani, A. H. & Mohen J-P. (toim.): *History of Humanity. Scientific and Cultural Development. Volume II. From the Third Millennium to the Seventh Century BC*. Unesco & Routledge: London.

Liverani, Mario 1996: 'Economic and Political Developments.' Teoksessa Dani, A. H & Mohen, J-P. (toim.): *History of Humanity. Scientific and Cultural Development. Volume II. From the Third Millennium to the Seventh Century BC*. Unesco & Routledge: London.

Mahoney, James 2000: 'Path Dependence in Historical Sociology.' *Theory and So-*

ciety 29/2000, 4, August, 507—548.

McCorriston, Jay 1997: 'The Fibre Revolution. Textile Extensification, Alienation, and Social Stratification in Ancient Mesopotamia.' *Current Anthropology* 38/1997, 4, Aug-Oct, 517—549.

Muukkonen, Martti 2000: *The Familiar Unknown. Introduction to Third Sector Theories*. Lisensiaattitutkimus. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta. Käytettävissä nettisivulla <http://cc.joensuu.fi/~muukkone/3SECT.rtf> (28.2.2005)

Parpola, Simo 'Mesopotamia.' Teoksessa Holthoer, Rotislav & Parpola, Asko & Parpola, Simo (toim.): *Otavan suuri maailmanhistoria 2: Jokilaaksojen valtakunnat* Otava: Keuruu.

Polanyi, Karl 1957: 'The Economy as Instituted Process.' Teoksessa Polanyi, Karl & Arensberg, Conrad, M. & Pearson, Harry W. (toim.): *Trade and Market in the Early Empires. Economies in History and Theory*. Free Press: New York.

Stone, Elizabeth C. 1995: 'The Development of Cities in Ancient Mesopotamia.' Teoksessa Sasson, Jack M. (toim.): *Civilizations of the Ancient Near East*. Volume 1. Charles Scribner's Sons: New York.

Van der Toorn, Karel 1994: *From Her Cradle to Her Grave. The Role of Religion in the Life of the Israelite and the Babylonian Woman*. The Biblical Seminar. JSOT Press: Scheffield.

Van der Toorn, Karel 1996: *Family Religion in Babylonia, Syria and Israel. Continuity and Change in the Forms of Religious Life. Studies in the History and Culture of the ancient Near East, volume 7*. E.J. Brill: Leiden, New York & Köln.

Wright, Gary A. 1992: 'Origins of Food Produktion in Southwestern Asia. A Survey of Ideas.' *Current Anthropology* 1/1992, Supplement, 109—139.

Yoffee, Norman 1995: 'Political Economy in Early Mesopotamian States.' *Annual Review of Anthropology* 1995, 281—311.

Zaccagnini, Carlo 1994: 'Sacred and Human Components in Ancient Near Eastern Law.' *History of Religions* 3/1994, 265—282.

LÄHDE

Historiatieteellinen aikakauskirja, NRO.1 2005

2.VUOSIKERTA

www.lahde.info

Kaksi numeroa vuodessa

Tilaushinnat vuonna 2005:

Labyrintin jäsenet 14 €,

muut yksityiset 17 €, yhteisöt 20 €

Julkaisija: Labyrintti ry.

Joensuun yliopiston historian jatko-opiskelijat

labyrint@cc.joensuu.fi

Päätoimittajat: Helena Hirvonen ja Ville Kivimäki

paatoim.lahde@joensuu.fi

Toimituskunta: Tarja Ignatius,

Marko Junkkarinen, Satu Lidman,

Jari Mustonen, Kati Parppei

Toimituskunnan avustajat: Sirpa Aalto,

Hannu Häkkinen

Graafinen suunnittelu ja taitto: Allyson Greene

Kuvitus: Joanna Andreasson

Tilaukset ja osoitteenmuutokset: Jari Eskelinen

tilaus.lahde@joensuu.fi

ISSN 1795-035X

Gummerus Kirjapaino Oy

Saarijärvi 2005

